

Kopečný, František

O homonymii pronominálních adverbíí a předložek

In: *Studia Balkanica Bohemoslovaca* : (příspěvky přednesené na I. celostátním balkanistickém symposiu v Brně 11.-12. prosince 1969). Pražák, Richard (editor); Dorovský, Ivan (editor). 1. vyd. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1970, pp. 233-238

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/120690>

Access Date: 16. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

O HOMONYMIÍ PRONOMINÁLNÍCH ADVERBIÍ A PŘEDLOŽEK

František K o p e č n ý , Brno

Balkán je dnes centrem jednoho velmi zajímavého jevu, totiž homonymie pronominálních adverbii a předložek - jinak řečeno předložky tu vznikají nejen z normálních relačních adverbii (jako ve všech jazycích), ale též z adverbii pronominálních, ze slov jako kde, kam, kudy apod.

Je to zjev tak málo známý, že zůstává kupodivu bez důsledného povšimnutí i v těch jazycích balkánských, kde se jinak o něm nemůže név-
dět.

1. Nejběžnější a nejjasnější je v obou balkánských slovanských jazycích, makedonštině i bulharštině, homonymie adverbiiálního i předložkového užití u bulh. kǎde, mak. kade. Srov. bulh. kade šte ideš "kam půjdeš?", klidové kǎde e mojat roden kraj? Mak. kade odiš?, klidové kade e tog? Také v předložkovém užití se směrová (lativní) a klidová (lokativní) funkce nerozlišují: bulh. pratiča go kǎde Vidin "doprovodili ho až k Vidinu", poloklidové šte se rechođja kǎde rekata "projdu se u řeky, podél řeky", čistě klidové zejm. v časové funkci (kǎde polunoat "okolo půlnoci/k půlnoci) = mak. kade pladne "okolo poledna". V maked. je klidová funkce běžnější: sedi kade masata "sedi u stolu" ap. A v předložkové funkci se kade obyčejně zkracuje na kaj (sedi kaj mene pak vypadá jako zkrácené synonymní sedi kraj mene). Je to přirozený důsledek nakonec nepohodlné homonymie (otázkové kade "kde/kam" se ve spisovném jazyce nezkracuje). Pěkné doklady na pohybovou funkci uvádí ve své *Linguistique balkanique* (str. 119) Sandfeld: ođel právo kaj erot "odešel přímo ke králi"; z jihozáp. dialektu odele i pošle kade brakata "odešli a šli k bratřím".

Slavistům bude zbytečně připomínat, že bulh. kǎde, mak. kade/kaj nejsou snad reflexy za psi. kǎde, nýbrž za psi. kǎde "kudy". Právě z prosekutivního "kudy" se lehce vyvíjí jak lokálové "kde", tak lativní "kam". Starší polské kedy je doloženo ve všech třech významech. - Že se vyznačí pro "kde" užívá často i pro význam "kam", je velmi známý jev, srov. jen mor. gde v obojím významu, laské kaj sy a kaj ičžeš, franc. où est-tu a où vas-tu?, ital. dove sei i dove vai?, špan. dónde estas a dónde vas?

2. Ostatně předložka vznikla ve starší bulh. i z lokativního k de, - když je tu vyjimečná. Patrně proto, že bulh. deto, tj. k de > de, zesílené o partikuli -tu, je slovo už i jinak nadměru homonymní: Je krom

relativního adverbie (stoj deto si; směrově deto otidete vie, i az šte idě s vas "kamkoli půjdete vy, půjdu s vámi i já") ještě absolutním relativem, v substantivní (deto kazvaš ti e pravo "to, co pravíš, je správné") i adjektivní funkci (kravi deto davat mnogo mljako) a nadto zadací, účinkovou, důvodovou a konečně (vše toto podle Gerova) i obsa- novou spojkou (dobre ste storili deto ste došli "dobře jste udělali, že jste přišli"; proštavaj deto ti pregrešich "promiň, že jsem ti ublí- zil"). - V předložkové funkci je doloženo deto v tzv. Lublaňském ruko- pise bulharských homilií ze 17. století, omezme se na Sandfeldův příklad štět da otidat deto njeo "ils ironť vers lui/půjdou k němu".

3. Ušlo, pokud vím, pozornosti, že adverbialního původu je i známá bulh. předložka kām, běžná zase jak v užití směrovém (otiva kām gorata), tak klidovém (živec kām Ruskiija pametnik). Snad proto, že v tomto pří- padě žádnou homonymii vlastně nevidět, adverbialní kamo téměř neexistu- je, i Gerov uvádí jen "a kamó mi go brata Georgiija, a kamó mi ja sestra Marija", tedy kamó (s dalším akuz.) ve významu "kde". Berneker víří v kām zesílené k (ale takové zesílení by bylo bez obdoby; jak vůbec vysvětlit to -ā-ŷ). A Mladenov spojuje pod jediným lemmatem k m (s grafickým jerem na konci) jak spisovné kām, tak nářeční podoby kon/ kun, které tedy pokládá za její varianty, s psl. k bez jakéhokoli vy- svvětlení.

Je jasné, že Mladenov spojil do jediného lemmatu několik různých věcí: Bulharské kām nelze přímo spojit s psl. kā, nemůže být přece pří- mým protějškem ke staroind. kam (jako by jím teoreticky mohlo být psl. k). Také nářeční formy kon/kom/kun/kum nemají nic společného ani s k, ani s kām, vznikly z nom.-akuz. substantiva konъ/konъ "kraj/ konec", z něhož se běžně stává předložka, podobně jako z jeho antonyma kraj. Připomeňme zde, že v srbocharvátštině se kon začalo od 14. stol. měnit (asi vlivem předložek nad, pod, pred) v kod, v dubrovnické lite- ratuře se však starší kon drží až do poloviny 17. stol. A samo kām není přirozeně nic jiného nežli pův. adverbium kam, psl. kamo. To lze dokázat několika skutečnostmi:

1) Starší grafikou. Gerov píše důsledně kamā (a stejně tak složené otkamā, dokamā a kamto). Podoba kām se mohla vyvinout z kam spontánně. Na to mne upozornil před časem kol. Šaur, potvrdil to nedávno v Krakově v diskusi kol. Andrejčin, který však přece jen by raději počítal s vlivem předložky k. To bylo původně i mým názorem. Ovšem přesněji tak, že kam mohl vzniknout jako produkt křížení forem kam a kāk. Tato druhá podoba, kāk, tedy reduplikované k, odpovídající např. reduplikovaným ponocan předložek sās a vāv, není dnes slovníky dokládáno. Ale žije

podle upozornění Sławského (3. sv. jeho slovníku str. 293) v nářeční disimilované podobě käch (Mladenov, Geschichte str. 270). A je doloženo ve starší době, např. v citovaném už rkp. Lublaňském, kde je doložena i forma käm. Takže opravdu nelze možnost křížení vylučovat, i když je naštěstí i spontánní přechod kam v käm.

2. Ještě jasnějším důkazem adverbialního původu bulh. käm je okolnost, že je účastno týchž kompozičních procesů, na kterých se podílejí nesporná pronom. adverbia fungující zároveň jako předložky (i v této zesílené podobě). Máme tu především řadu kädeto, deto a kämto, v níž je kädeto jako archaická předložka (dnes funguje jen jako relativní aj. adv.) synonymní s podobně zesíleným kämto: Tak se s Milošičovým (Vgl. Syntax197) obarni se kädeto mene pěkně rýmuje Gerovo obarni se kämto mene s týmž významem. O předložkovém deto byla řeč.

A touž jasnou řečí mluví i paralelnost složenin otkädé, otkäm a otsam. První dvě jsou v předložkové funkci synonymní (burjata ide otkäm jug; ide otkädé Šopsko), ale ani předložkové otsam se moc neliší (zaecha pozicija otsam rekate "zaujali pozice z této strany řeky"), nemůže mít tuším na rozdíl od otkäm vztahový význam: otkäm parite e slab "vzhledem k penězům je slab". Pro nás je však závažná ta dokonalá formální paralelnost: jestliže otkädé a otsam obsahují jasná adverbia kädé a sam (sr. čes. sem), co jiného může obsahovat třetí člen, otkäm, u Gerova otkam? Jde tu zas jen o ten rozdíl, že první dva členy fungují i jako adverbia, kdežto otkäm jen jako předložka.

3. Teprve zásluhou Sławského slovníku (sv. III, str. 293) jsem byl upozorněn na jihových. mak. kümüj, uváděné Maleckým v jeho slovníku obcí Sucho a Vysoká (str. 57): kümüj dumá "ku domowi", kümü pazaru, ut "směrem k náměstí", kümü kógu si ti? "ke komu se přidáváš/ s kým držíš?". - Zde máme dokonce uchován i koncový vokál. Ovšem bude třeba vysvětlit změnu ku- na ku-: patrně jednak vlivem přízvuku, jednak před -m? Hlavním činitelem bude ovšem i tu deetymologizace, protože u tamu taková změna nenastala (máme nanejvýš očekávané tamu).

Přechod pronominálních adverbí v předložky je znám i v některých neslovanských jazycích balkánských. Především v albánštině, kde upozorňuje Sandfeld na alb. tek (např. tek im-atë "chez mon père"), tek je podle něho etymologicky "lá oú". Podle V. Polaka je homonymie pronominálních adv. a předložek z nich vzniklých jevem v albánštině obecným. - Z arumunštiny uvádí Sandfeld la "chez", jistě z illac. - Je však znám tento jev i z jihoitalských nářečí, v dial. kalabrijských a sicilských (odtud uvádí Sandfeld vayu duve patrenma "jdu k otci"), ba i v nář.

spanělských (včetně jihoamerických). Při tom ovšem v dialektě solunských Židů zapadá estube donde al saestre "byl jsem u krejčího" dobře do balkánského kontextu. - Bylo by třeba hledat tento jev též v řeštině a turčtině, odkud S. příklady neuvádí.

Na druhé straně by bylo chybou soudit, že je nomonymie pronominálních adverbii a předložek z nich vzniklých omezena snad jen na jazyky bez koncovkové flexe. Vždyť předložkové jođ nacházíme i ve staroslověnětině, onođu/onodě v csl. (o tom jině). Zajímavé je po této stránce ostatně i slovinské nářeční tu, uváděné Miklošičem jako předložka v dialektě benátskoslovinském: tu Mestru su jih otel' tu barko "v Mestru (přístav Benátek) je naložili do bárky". Kdo by chtěl v Mestru vidět pro tento typ pokračování starého bezpředložkového lokálu (tedy pův. pojetí "tu, v Mestru"), musil by pro druhé, směrové tu "do" předpokládat pokračování bezpředložkového směrového akuzativu, známého v jazycích starých (i neindoevr., např. v hebrejštině), slovanské příklady uvádějí syntaxe Vondrákova a Miklošičova. Ale genezi tohoto jevu zde řešit nemůžeme.

Zmírně se zato nakonec, že homonymii pron. adverbii a předložek najdeme i východněji od Balkánu. Benveniste upozornil svého času^{4/} na sogdijské (středoseveroiránské) ku ve významu "kde/kam" i předložky "k". Podle laskavé informace kolegy O. Klímy vím, že mohlo znamenat i "do" a klidově "v". Benveniste, který zprvu sogdijské ku i slovanské kt spojoval se staroind. kam, později soudil, že při předpokladu, že by v sogd. ku šlo o u původní, by se musilo od slovanského k n oddělit (kvůli tomu koncovému -n). Avšak slovanské k n je fikce, konstruovaná poprvé, pokud vím, Vondrákem právě vzhledem ke stind. kam a analogií podle skutečně dosvědčených počtů v n a s n. Mimoto Benveniste odděloval sogdijské ku "k" od adverbiiálního ku "kde/kam", nevěda patrně o zcela běžném faktu homonymie pronom. adverbii a předložek z nich vzniklých. Slovanské kt je spolu se sogdijským ku skutečně původně adv. "kde/kam". Pro adverbiiální funkci bylo zesíleno partikulí -je na ktje. Že se homonymie adverbii a předložek hledí formálně odstranit, je přirozené; srov. maked. tázací adv. jen kuđe?, jako předložka dnes obvykle jen ku (tedy v kratší podobě). O této etymologii k píše v *Annuaire für slavische Philologie* (sv. III, 1969, str. 5-12) v článku věnovaném akad. Havránkovi. Za hlavní její důkaz pokládá fakt, že předl. k nemá vedle sebe prefix, jak je u předložek tohoto původu pravidlem.

P o z n á m k y

- 1/ I tato nezesílená podoba je doložera: de živeš? De bjachte? A směrově de otivaš? Srov. Bálgarski tákoven rečnik 115.
- 2/ Gerov je tu uvádí vedle synonymního kadeto.
- 3/ U tohoto dokladu uvádí Gerov i synonymní če. - Přečhod adverbialního k de v deklarativní spojku vidíme i ve spisovném mak. deka (kde je základní de k de zesíleno o partikuli -ka), v srbakém gde, ba oječiněle i ve staré češtině: přihodich se jednú k tomu, kdež nalezech v jednom domu stá. (začátek známé básně Podkoní a žák).
- 4/ Napřed ve Festschrift für Max Vasmer, Berlin 1956, str. 70nn- a potom v Bulletin de la Société de linguistique 52, 1956, str. XIII.

Die Balkansprachen (Bulgarisch, Mazedonisch, Albanisch) bilden heute das Zentrum einer interessanten Erscheinung. In diesen Sprachen entstehen nämlich Präpositionen aus den Pronominaladverbien. Bekannt ist in dieser Hinsicht das bulg. kāde, maz. kade (beides aus kođe), das sowohl als Adverb als auch Präposition fungiert (in der präpositionalen Funktion wird maz. kade gewöhnlich zu ka verkürzt). - Auch aus k de wird im älteren Bulgarischen Präposition, und zwar in der Form deto k de-to. Es entging jedoch der Aufmerksamkeit, daß auch die bekannte bulg. Präposition kam desselben pronominalen Ursprungs ist, nämlich aus ken(o). Das beweist sowohl die ältere Graphik kam//kām, als auch besonders klar die Komposita kānto und otkām, welche in gleicher Linie mit klaren Adverbien kādeto, deto einerseits und otkade, otsam andererseits stehen. Während die letzteren (kādeto, deto und otkade, otsam) sowohl als Adverbia als auch Präpositionen fungieren, ist kānto und otkām (wie übrigens auch das selbständige kām) nur als Präposition bekannt.

Außer Bulgarisch, Mazedonisch und Albanisch ist die Homonymie der Pronominaladverbien und der daraus entstandenen Präpositionen auch im Rumänischen bekannt (nicht mehr in so großem Ausmaß). Sie ist aber auch in den süditalienischen und spanischen Mundarten belegt (auch in dem Dialekte der spanisch sprechenden Balkanjuden).

Jedoch auch im venetianischen Dialekte des Slovenischen (also in einer synthetisch deklinierenden Mundart) treffen wir diese Homonymie bei tu, das als Präposition ebenso Ruhe wie Richtung angibt.

In einem speziellen Aufsatz (im Anzeiger für slavische Philologie III 1969, S. 5-12) beweist Verfasser, daß auch das slavische k samt dem sogdischen (mittelnordiranischen) ku desselben pronominalen Ursprungs ist, also ursprünglich "wo/wohin" bedeutete. Deswegen hat es auch kein Präfix neben sich.